

չէր կարող ցեղական կազմակերպութեան եւ էնզօգամայի հետքեր մնացած լինել, ինչպիսին տեսնում ենք Արեւորդոց մէջ: Հայերը անյիշատակ ժամանակներից հաստատաբանակ էին, իսկ Արեւորդիք եմէ բունգաբոսիկ չէ մեր այս բացարձակութիւնը, թափառական: «Կոչ» երգածս ընէ է, հո— լընէ ղընէ հեդ— Բեռնոն, ասում է Դաւիթ Սարաձորցին Արեւորդոց մասին, որով աւելի եւս հաստատում է նոցա ցեղական կազմակերպութիւն ունենալը:

Ջարմանային այն է, որ Արեւորդիք կրակապաշտ չեն, որ Պարսից ու Հայոց հին կրօնի հիմքն էր. եւ առ հասարակ եղած վկայութիւնների հիման վերայ շատ դժուար եւ Արեւորդոց պաշտամունքը նշոյնացնել հին Հայոց կամ Պարսից կրօնի՝ զբաղաշտականութեան հետ: Չունենալով հոգեւորականութիւն, գիր եւ գրուածութիւն, լինելով թափառական, նոքա անշուշտ չունէին եւ չէին կարող ունենալ մահաններ, բարդ կրօնական ծիսակատարութիւն, որ կապուած է որոշ քաղաքակրթական պայմանների հետ, ուստի եւ շատ զգուշեւում նոքա դիմում են հայ քահանային եւ տալիս են նոքա հասցիներ:

Դասակարգային միակ անունը, որ պատահում ենք նոցա մէջ, «հալըդե», է, նոցա «առաջնորդ», կամ ցեղապետն, ինչպէս քրդական կամ եղիդական շէյխը:

Ամիտփելով այս ամէնը, հետեւում է, որ — Արեւորդիք հայ չեն. Բ. Նոքա քրիստոնէս պաշտօնավար եւս չեն. Գ. Նոցա կրօնը զբաղաշտականութեան հետ եւս նշոյնացնել չէ կարելի. Դ. որ մեր ունեցած ներկայ նիւթերով առ այժմ դժուար է պարզել նոցա ծագումը:

Անլիմ, 1895 թ. Նոյնեմբեր 10:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՆՆՆՆՆՆ

Թ Ղ Թ Ա Վ Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՀԱՆԷԻՍ ԱՌՈՒՆԴԱԳՈՅԻ ՀՈՑ ՏՆԱԿԱՌՈՒԹԻՒՆ ՄԷ

Պարսիս փողոցներու մէջ ասգին անգին փակցուած գպրոցական նոր տարիշընանի ծրագիրներէն կը տեղեկանամ՝ թէ Սորոսի մէջ արեւելեան հին լեզուաց ձրի դասեր կը արուին: Բարեկամի մը առաջնորդութեամբ կը դիմեմ հոն, եւ անուն արձանագրել կու տամ հետեւեւել ընթացքս նշանակելով:

Առաջին դասս կ'առնում Խորենացոյ քննադատ Ուսուցչապետ Կարբէրէն, որ երջպական եւ ասորական լեզուները կ'աւանգէ հոս, իսկ հայերէնը կը դասախօսէ Ecole spéciale des langues orientales vivantes-ի մէջ, այս անգամ Սեբեհի վրայ ուսումնասիրելով:

Յաջորդ դասս Հալէփին էր, որ կ'աւանգէ լեռնական, հիմաւական եւ տուրանեան լեզուները. բայց ես տուրանեան լեզուներում պիտի հետեւիմ միայն, աքադերէնը հիմնովին ուսումնասիրելու եւ տոպական (vannique) արձանագրութեանց բանային գանելու. միակ նպատակաւ Դասաբանէ մը ներս կը մտնեմ. գրասենյակի մ'առջեւ երկու հոգի նստիւ են իրարու կից, ու գիրք մը կը կարդան. կը հարցնեմ թէ Պր. Հալէփին դասարանը ո՞րն է. — «Այս է. հրամայեցէք, նստեցէք», կ'ըսէ տարեցն, ու ըովինը կ'ելլէ, ես կը նստիմ: Կը հարցնէ թէ նոր պիտի սկսիմ. — «Այո», պատասխանն անմէլն ետքը կը բանայ առջեւի գերմաներէն բացարձակեմ գրուած գիրքը, եւ կը սկսի ցուցնել ինձ լեռնականայն ալբոմներն, առանել, ձայնաւորներու հետ ձուլումներէն յառաջ եկած տարբեր ձեւերը, հնչումները, թուանշանները, եւն, եւն. ու կը յանձնարարէ որ տեղադրի մը մէջ օրինակեմ բոլոր այս ցուցանանքները: Պէտք է խառնուանիմ թէ շատ ականջ չէի կախած եւստեմ դասին. այլ ըր ու կարճ ամիսնայ մը վրայ հաստատուած ծերակի դէմքը կը դիտէի. անիւտած, ընչացքը մկրատով կտրած, աւելները քիչ մը դուրս ինկած, որոնց բոլոր տիքը կոպիճներուն դարձուածքը արեան կարմիր շրջանակներ կը ձեւացնէին. ձայնը բարակ ու կանացի. տարիքն ութսուննայ մը կ'երեւայ: — Դասէն անմիջապէս ետքը կը հարցնեմ թէ երբ պիտի սկսին տուրանեան լեզուաց դասերը: — «Տուրանեան լեզուաց համար գժբախտաբար ընթացք պիտի չունենանք առ այժմ», հետեւող չգանուելուն պատճառաւ. մէկ հոգւոյ համար ալ անկարելի է: Եթէ կ'ուզէք՝ տաճկերէնի հետեւեցէք...» — «Ի՞նչ պիտի ընեմ. արդէն գիտեմ: Ես աւուրանեմ հին լեզուները կ'ուզեմ՝ սովել, զորօրինակ՝ Եսկուլի, Ուլղուր, Դաւաթայ եւն լեզուները, որպէս զի կարեւոր արքադերէնն ուսումնասիրել եւ ապա արքադերէնի միջոցաւ հասկնալ տապական բնականագրութեանց գաղտնիքը. որովհետեւ ես Հայ եմ, եւ կը փափայմ մեր նախնեաց պատմութեան քողարկեմ պմութիւնը փարագել իմ այս ձեռնարկովս:» — «Այն ասեմ ինդիրը կը փոխուի:

Ես քսան տարիէն աւելի ե կ'աշխատիմ բեւեռագիտութեան. արդ՝ եթէ զիտ մտիկ ընել կ'ուզէք, բարորովին թողուցէք տուրանեան լեզուները որոնց համար պարտապաշտեալ ժամաւաճառ պիտի ըլլաք, եւ պատերէնը՝ որ գոյութիւն չունի երբեք, այլ հետեւեցէք մի միայն Աստուաբանութեան (Assyriologie), որուն միջոցաւ կրնաք հասնիլ ձեր նպատակին՝ որ քաղաքի է նաեւ շատ մը գիտնոց: Գուք որ Հայ էք, գիտութիւնը ձեզմէ կը սպասէ տոսպական բեւեռագրութեանց լուսաբանութիւնը. որովհետեւ ցաւալի է ըսել՝ ի՞նչ մէջ, անծանօթ ձեր լեզուական նորութեանց եւ բառական հանձնաբուն, որչափ որ աշխատած ենք՝ չենք կրցած հասնիլ մեր փափաքած նպատակին, միայն կըրցած ենք մտաւոր հետեւութիւններ հանել՝ որչափ որ կ'առաջնորդեն մեզ տոսպական արձանագրութեանց մէջ տեմուած գաղափարանշանները, որոնք արդէն ծանօթ են Ասորեստանեայց գրութիւններէն. իսկ ընթերցող, անկարելի՛ եղած է ցարդ: Եթէ գուք լրջութեամբ հետեւիք բեւեռագիտութեան տոսպական ճիւղին, ապա հով եմ թէ յաջողիք եւ մեծ նաւայութիւն մատուցանէք գիտութեան . . . » — « Այս մասին Սէյա ալ ինծի նոյն խորհուրդը տուած է, և քիչ մը զբոսելու համար աւելցուցի, « սակայն Սէյա, Ուղղեալ, Մէնան եւ ուրիշներ՝ որոնք մեծ հեղինակութիւններ եղած են եւ են, Ձեր կարծեց հակառակ, կը հաստատեն Աքադ լեզուի մը գոյութիւնը. նոյն իսկ՝ Ֆրանստա լընորման, ինչպէս գիտէք քաղցրերէնի քերականութիւնն ալ շինած է: » — « Ընծեք գիտէ՛ք ինչ բանի կը նմանին. Երբ ժամանակաւ մէկն իլաւու Երկիրս կը շարժի, ըսաւ, ամբողջ ժողովուրդը ինքձ մարդուն վրայ յարձակեցաւ, բայց, երբ անցաւ այն սերունդը, նորերը կամաց կամաց սկսան ճանչնալ մարդուն քարոզած ճշմարտութիւնը: Արդ, ինչպէս ըսի, հետաքուցէք ձեզմէ այս անօգուտ գաղափարները, ու միմիայն հետեւեցէք Ասորաբանութեան: Թեոյ՝ տոսպական արձանագրութեանց մէջ գտնուած ծանօթ եւ անծանօթ բառերուն ընդհանուր մէկ ցանկը կը չինէք ու կը բաղդատէք ձեր լեզուին բառաւորներէն հետ, սկսեալ Դ՞է կամ Ե՞ք գարու Հայ մատենագիրներէն, ի բաց առեալ անշուշտ այն բառերը՝ որոնք ուղղակի արիական ազդեցութեամբ մտած են լեզուին մէջ, որովհետեւ հայկական լեզուն մեծապէս փոխուած է Աքեմենեանց ժամանակ՝ Կիրոսի եւ Դարեհի արշաւանքներով. այսու հանդերձ՝ դարձեալ

կրնաք գտնել ձեր լեզուին մէջ մնացած հնագոյն հայերէնի մը թանկագին նշխարները, ինչպէս մենք՝ Գաղղացիքս՝ մեր լեզուին մէջ կը գտնենք հին գաղղիերէնին մնացորդները: Ասկէ զատ՝ տոսպական արձանագրութեանց այն բառերը որոնք չեն գտնուիր բնիկ հայերէնին մէջ, պէտք է փնտռէք Հայաստանի դրացի գանազան լեզուաց մէջ. եւ կ'ապահովեմ զձեզ որ այն ատեն կը յաջողիք: Ես ալ ձեռքես եկած դիւրութիւնները պատրաստ եմ մատուցանել ձեզի. ինք զինքն ձեր տրամադրութեան տակ կը գնեմ. միշտ կրնաք գալ ինծի եւ խորհուրդ հարցընել. . . » — « Չափազանց շնորհակալ եմ, Գուրն՝ Ուսուցչապետ, եւ միանգամայն երախտապարտ՝ ձեր արդէն իսկ տուած բարի խորհուրդներուն համար . . . Collège de Franceի մէջ Դեկտեմբերին պիտի սկսին դասերը, հոն պիտի արձանագրուի Ասորաբանութեան հետեւելու համար: » — « Հոս, Սորբոնի մէջ ալ, պիտի հաստատուի նոյն ճիւղը քանի մ'օրէն, եթէ հաստատուի՝ հոս կու գաք կը հետեւիք, իսկ եթէ Հաստատուի՝ ես ձեզի շաբաթը մէկ անգամ քառորդ ժամ մը կը զոհեմ յանուն գիտութեան, եւ կը սորվեցնեմ: Ես կը սիրեմ այն երիտասարդները որոնք իրենց անձը գիտութեան կը նուիրեն. ուստի՝ առանց քաշուելու կրնաք գալ ինծի երբ որ փափաքիք: Դարձեալ կ'ըսեմ, ինք զինքն ձեր արամաբարութեան տակ կը գնեմ. երբ դժուարութեան մը հանդիպիք, միշտ պատրաստ եմ ուղեցոյց ըլլալու ձեզի: »

Արդ, իմ անկեղծ շնորհակալութիւններս հրապարակաւ եւս յայտնելով Ուսուցչապետ Հայրէջիկի, ես ալ կը փութամ յայտարարել թէ միշտ պատրաստ եմ ազգային բանասիրաց իմ ընտրած ճիւղին վերաբերեալ ամէն յանձնարարութիւններն եւ ինքրուածքները կատարել ամենայն սիրով:

Գ. Յ. ՊԱՍՏՄԱՆԻԱՆ

Ա Ձ Գ Ա Գ Ր Ա Ա Ն

ՍՈՐԻՍԻՆ ՈՒ ՃՈՐԺՈՒԹ ԸՆԾ ԳԱՐՍԵՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Յայտնի է որ ազգայինք, ինչպէս ամէն տեղ, անսակ ալ Դրանսիականիւր ամէն տեղերը մտած բանած երան — Կրնաք ըսել, որ չկայ թէ մեծ ու թէ պզտիկ քաղաք, գիւղաքաղաք, աւան, գեղ, ուր որ ազգայինացմէ մէկ երկու գեր-